

آتشکده

آتشکده، **پرستشگاه زردشتیان** است. آتش در جای خاصی از آن قرار دارد و مهمترین آیین‌های دینی آنان در آنجا و در برابر آتش انجام می‌گیرد. از زمان ساخت اولین آتشکده‌ها اطلاع دقیقی در دست نیست اما ظاهراً از سده ۴ ق م به بعد زرتشتیان با تقلید از مردم **بین‌النهرین** به ساخت معبد و آتشکده اقدام نموده‌اند. آتشکده‌ها بنا بر اهمیت نوع آتشی که در آن است، به ۳ دسته بهرام، آذران و دنگاه، تقسیم می‌شوند.

فهرست مندرجات

- ۱ - تاریخچه
- ۲ - آتشکده‌های زردشتیان هند
- ۳ - آتشکده‌های قدیمی یزد و کرمان
- ۴ - آتشکده‌های دوران ساسانی
- ۵ - اقسام آتش
 - ۵.۱ - آتش بهرام
 - ۵.۲ - آتش آذران
 - ۵.۳ - آتش دنگاه
- ۶ - آتشکده‌ها پس از اسلام
- ۷ - فهرست منابع
- ۸ - پانویس
- ۹ - منبع

تاریخچه

زمان آغاز برپاداشتن آتشکده معلوم نیست. ظاهراً زردشتیان از سده ۴ ق م به بعد به تقلید از مردم **بین‌النهرین** به ساختن **معبد** پرداخته‌اند. پیش از آن **مراسم دینی** آنان در فضای آزاد و به ویژه بر بلندی‌ها انجام می‌گرفت. اطلاعات ما درباره آتشکده‌ها خصوصاً از دوره **ساسانی** و اسلامی است. آتشکده‌های آن دوران معمولاً بنای مکعب گنبداری بوده که چهار طاق نامیده می‌شده است.

مقدس‌ترین قسمت هر آتشکده، جایی که آتش در آن نگاهداری می‌شود، اتاق کوچک مکعب یا مکعب مستطیل‌شکلی است به نام **گنبد** (در اصطلاح زردشتیان **ایران**)، یا آتشگاه (در اصطلاح زردشتیان **هندوستان**). اصطلاح **گنبد** در این مورد در **زبان پهلوی** نیز رایج بوده است.

آتشکده‌های زردشتیان هند

در آتشکده‌های زردشتیان هند (پارسیان) دیوار ایت، اتاق مشبک است تا عبادت‌کنندگان بتوانند آتش را از دور ببینند. این گونه آتشکده‌ها دارای دری است که موبدان برای خدمت به آتش از آن در وارد اتاق آتش می‌شوند.

آتشکده‌های قدیمی یزد و کرمان

آتشکده‌های قدیمی **یزد** و **کرمان** دارای اتاق بزرگی است (به نام **گنبارخانه** یا **محراب** و غیره) که عبادت‌کنندگان در آن اجتماع می‌کنند و آتش در اتاقی مجزا با دیوارهای ضخیم به دور از **چشم** پرستش‌کنندگان نگاهداری می‌شود.

در گذشته برای محفوظ ماندن آتش و آلوده نشدن آن، جز روحانیان زردشتی هیچکس مجاز به داخل شدن به آن اتاق و دیدن آتش مقدس نبود. در سده‌های ۱۳ و ۱۴ ش، در کرمان و یزد و **تهران** آتشکده‌هایی به سبک آتشکده‌های پارسیان هند (آگیاری) ساخته شده است که در آن‌ها آتش در اتاق مکعب شکلی که در وسط قرار دارد، می‌درخشد و از پنجره‌های شیشه‌ای قابل رؤیت است.

آتشدان در گودی بالای ستونی گرد و سفالی (در قدیم سنگی، به نام **مغرب** در کرمان، **گلک** در یزد و **اُنخُس** در شریف‌آباد **اردستان**) در زیر قبه‌ای نهاده شده است.

از میان آتشکده‌های دوران ساسانی ۳ آتشکده که در آن‌ها آتش بهرام می‌درخشیده است، از اهمیت بسیاری برخوردار بوده‌اند: ۱. آذر فرنیغ؛ ۲. آذر گشنسب؛ ۳. آذر بُرزین مهر. هر کدام از این آتشکده‌ها منسوب به یکی از طبقات اجتماعی ساسان است: فرنیغ آتش روحانیان، گشنسب آتش جنگجویان و بُرزین مهر آتش کشاورزان است. آذر فرنیغ در دوره ساسانی در کارین فارس جای داشته، اما بر طبق افسانه‌های، اصلاً از **خوارزم** بدان ناحیه انتقال یافته بوده است. گشنسب که ظاهراً آتش قدیم مغان ماد بوده، در کنار **دریاچه اورمیه** احتمالاً در شیز (**تخت سلیمان**) در **آذربایجان** بوده و در دوره ساسانی مهم‌ترین آتشکده به شمار می‌رفته است. بُرزین مهر در کوه ریوند **نیشابور** قرار داشته است.

قابل توجه است که هر یک از این ۳ آتشکده به سرزمین اصلی یکی از ۳ سلسله بزرگ ایرانی یعنی مادها و پارت‌ها و ساسانیان منتسب بوده است. در دوره ساسانی بُرزین مهر، آتش ناحیه پارت، به علل سیاسی از اهمیت کمتری برخوردار بوده است. علاوه بر این ۳ آتشکده مهم و بزرگ، آتشکده‌های بسیاری وجود داشته که خرابه‌های بعضی از آن‌ها هنوز بر جای است.

شاهان ساسانی در هنگام جلوس آتشی را تأسیس می‌کردند که میداسال‌های پادشاهی آنان به شمار می‌رفت. امور آتشکده‌ها در دوران ساسانی بر عهده دیوان خیرات (دیوان کَرنگن) یا اوقاف (زوانگان) بوده است، و خطی که محاسبیت بدان نوشته می‌شده «آتش همار دفریم» نام داشته است.

اقسام آتش

آتشکده‌ها بنا بر اهمیت نوع آتشی که در آن است، به ۳ دسته تقسیم می‌شوند: آتش بهرام، آذران و دادگاه.

← آتش بهرام

برای تأسیس **آتش بهرام** (در زبان پهلوی آتخش و هرام) ۱۶ آتش گوناگون مانند آتش خانگی و آتش صنعتگران و غیره گردآوری می‌شود و در طی دعاخوانی‌های متعدد و مراسم دینی دقیق و طولانی «تطهیر» و «تقدیس» می‌گردد.

پس از این مراسم، آتش مقدس را با تشریفات دینی خاص در اتاق مخصوص در آتشکده در زیر **قیه** برجای خود می‌نهند، یا اصطلاحاً بر تخت می‌نشانند. پس از آن فقط موبدانی که دارای شرایط و درجت خاص دینی باشند، می‌توانند برای خدمتگزاری به آن اتاق (گنبد) داخل شوند. آتشکده‌ای که این گونه آتش در آن جای دارد، به ویژه آتشکده بهرام (یا آتش بهرام) (ایزد پیروزی در نزد ایرانیان قدیم) نامیده می‌شود.

← آتش آذران

تقدیس آذران (با به اصطلاح **پارسین هند** آذرین، در پهلوی به گونه عام آذر یا آتخش) بسیار آسان‌تر است. ۴ نوع آتش برای این منظور کافی است، ولی تشریفات بر تخت‌نشاندن آن در گنبد همانند آتش بهرام است، اما خدمتگزاری آن ساده‌تر است. این نوع آتشکده در ایران در مهر، و در **هند** آگیاری نامیده می‌شود.

← آتش دادگاه

دادگاه (در پهلوی آدروگ) آتشی است که تنها از یک آتش خانگی تقدسی شده، تشکیل می‌یابد. گرچه تقدیس این آتش به وسیله روحانی زردشتی انجام می‌گیرد، اما هر فرد عادی زردشتی می‌تواند آن را خدمت کند. این خدمت، یعنی هیزم و بوی خوش بر آن نهادن، مسنلزم تشریفات بسیار کمی است.

آتش دادگاه در ۲ مکان می‌تواند وجود داشته باشد: یکی در معبد عمومی که با همان تشریفات دو آتش دیگر در گنبد قرار می‌گیرد، دیگری در اتاق کوچکی نزدیک دخمه که روحانیان یا مردم عادی زردشتی از آن مراقبت می‌کنند. همچنین در بعضی خانه‌های اعیانی زردشتی، خصوصاً در **هندوستان**، آتش دادگاه برای اجرای اعمال دینی نگاهداری می‌شد. اغلب این آتش‌های خصوصی بعداً در معبدی مسنقر گشته و تبدیل به آتشکده عمومی شده‌اند. آتش مرتبه پایین‌تر نمی‌تواند به مرتبه بالاتر تبدیل گردد و اگر آتشی به ناچار باید به آتشکده دیگری نقل شود، با آتش مسنقر در آن آتشکده در زیر یک گنبد قرار نمی‌گیرد، بلکه آتش منتقل شده در اتاقی جداگانه نگاهداری می‌شود و دو آتش از یکدیگر دور می‌مانند.

آتشکده‌ها پس از اسلام

پس از اسلام برخی آتشکده‌ها تا چند قرن بر جای ماندند، ولی با گروش ایرانیان به اسلام به تدریج از شمار آن‌ها کاسته شد و به ویرانی گرایید. ویرانه‌های بسیاری از آن‌ها اکنون باقی است. بعضی آتشکده‌ها با تغییراتی تبدیل به **مسجد** شد، مانند **مسجد جمعه اصفهان** یا **اردستان** و جز آن. در معماری دوره اسلامی ایران، به ویژه در سلطنتان مساجد، از طرح بنای آتشکده (چهار طاق) استفاده شده است.

از آتشکده در بلب‌های **صلوات**، **وقف** و **قضاء** به مناسبت سخن گفته شده است. به قول مشهور، خواندن **نماز** در آتشکده **مکروه** است. [۱] **نجفی جواهری، محمدحسن، جواهر الکلام، ج ۸، ص ۳۶۶.**

وقف بر آتشکده صحیح نیست.

[۱] **نجفی جواهری، محمدحسن، جواهر الکلام، ج ۸، ص ۳۳-۳۴.**

احداث آتشکده در **بلاد اسلامی** جایز نیست و در صورت احداث، بر **حکم شرع واجب** است آن را ویران نماید.

[۱] **نجفی جواهری، محمدحسن، جواهر الکلام، ج ۲۱، ص ۲۸۰.**

- (۱) اصفهانی، حمزه، التنبیه علی حدوث التصحیف، به کوشش آل یاسین، بغداد، مکتبه النهضه، ۱۳۸۷ق، ص ۶۷.
- (۲) بُدْهَشَن، به کوشش بت انکلساریا، بمبئی، پارسی پنچایت، ۱۹۰۸م، فصل ۱۸: بند ۱۷، فصل ۲۶: بند ۴۴.
- (۳) خوارزمی، احمد بن یوسف، مفاتیح العلوم، به کوشش فان فلوتن، لیدن، ۱۸۹۵م، ص ۱۱۸.
- (۴) روایت پهلوی، به کوشش بن دابار، بمبئی، پارسی پنچایت، ۱۹۱۳م، ص ۱۳۶.
- (۵) زالدِسْتَرَم، گزیده‌های زالدِسْتَرَم، به کوشش بت انکلساریا، بمبئی، ۱۹۶۴م، فصل ۲۹: بند ۳.
- (۶) فرخ مردوهرام، مادیگان هزار دادستان، به کوشش بت انکلساریا، بمبئی، ۱۹۱۲م، ۲/۳۷.
- (۷) کریستن سن، آرتور، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۵ش، ص ۱۸۲-۱۹۲.
- (۸) معین، محمد، مزدیسنا و ادب پارسی، دانشگاه تهران، ۱۳۳۸ش، ص ۲۷۳-۳۷۵.

پانویس

۱. [↑ نجفی جواهری، مححسن، جواهر الکلام، ج ۸، ص ۳۶۶.](#)
۲. [↑ نجفی جواهری، مححسن، جواهر الکلام، ج ۲۸، ص ۳۳-۳۴.](#)
۳. [↑ نجفی جواهری، مححسن، جواهر الکلام، ج ۲۱، ص ۲۸۰.](#)

منبع

[فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۱، ص ۱۱۹-۱۲۰.](#)
[دانشنامه بزرگ اسلامی، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، برگرفته از مقاله «آتشکده»، ج ۱، ص ۵۵.](#)

رده‌های این صفحه: [آتش پرستی](#) | [ایران باستان](#) | [زرتشتیان](#)